

EUROOPA KODANIKE PANEELARUTELU

Energiatõhususe teemal

Käsikiri koostatud oktoobris 2024

Käesolev dokument ei kajasta Euroopa Komisjoni ametlikku seisukohta.

Luxembourg: Euroopa Liidu Väljaannete Talitus, 2024.

© Euroopa Liit, 2024.

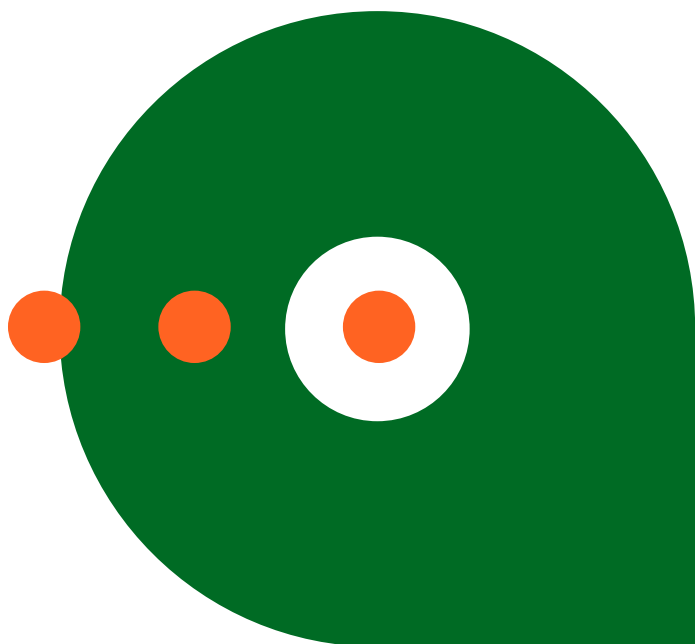

Komisjoni rakendatavad dokumentide taaskasutamise põhimõtted on sätestatud komisjoni 12. detsembri 2011. aasta otsuses 2011/833/EL komisjoni dokumentide taaskasutamise kohta (ELT L 330, 14.12.2011, lk 39, ELI: <http://data.europa.eu/eli/dec/2011/833/oj>). Kui ei ole märgitud teisiti, on käesoleva dokumendi taaskasutamine lubatud Creative Commons Attribution 4.0 Internationali (CC BY 4.0) litsentsi alusel (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>). See tähendab, et taaskasutamine on lubatud, kui on viidatud allikale ja märgitud kõik muudatused.

Print ISBN 978-92-68-21084-0
PDF ISBN 978-92-68-21083-3

doi:10.2775/3709749
doi:10.2775/2487739

NA-01-24-005-ET-C
NA-01-24-005-ET-N

EUROOPA KODANIKE PANEELARUTELU

Energiatõhususe teemal

Sisukord

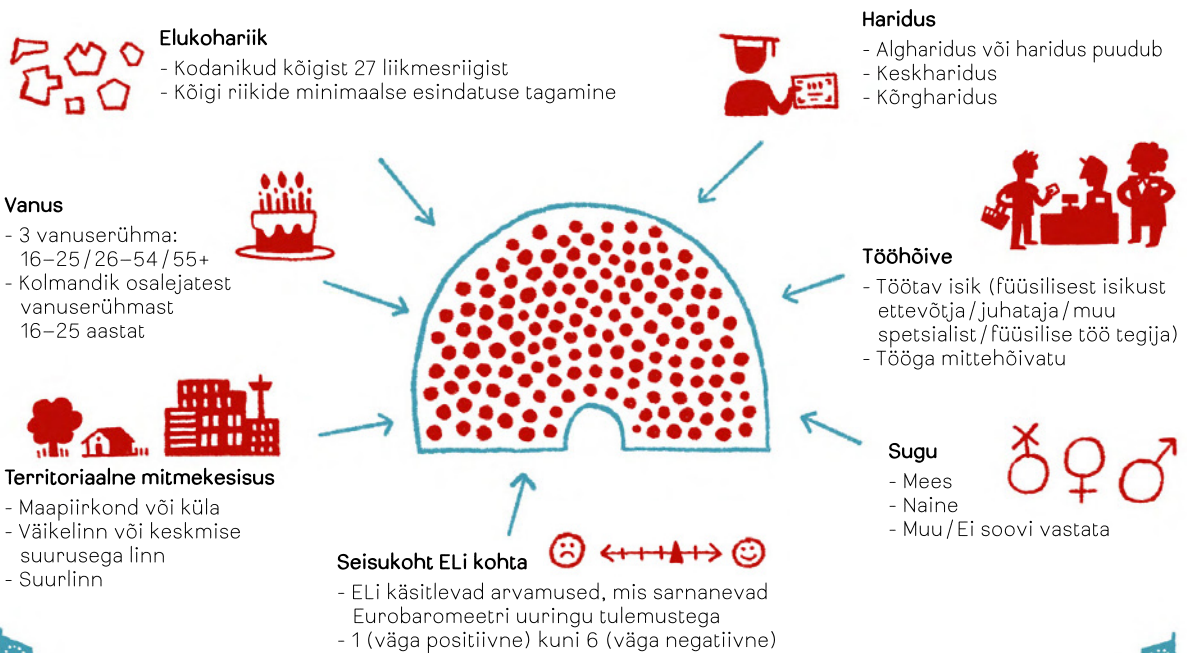
Kokkuvõte	5
1. Sissejuhatus	10
2. Metoodikaraamistik	12
2.1. Paneelarutelul osalejate juhuslik valimine ja demograafiline jaotus	12
2.2. Paneelarutelu ülesehitus	15
2.3. Osalusmeetodid	15
2.4. Kollektiivsed tulemused	16
2.5. Juhtimine ja teadmised	17
2.6. Vaatlejad	20
3. Kaasatuse laiendamine	22
3.1. Kodanike kaasamisplatvorm	22
3.2. Teabevahetus	22
4. Kodanike soovitud	26
4.1. 13 soovitud energiatõhusa Euroopa saavutamiseks	26
Soovitus 1. Suurendada tarbijate teadlikkust, et nad hakkaksid tegema energiatõhusaid valikuid	26
Soovitus 2. Rahastada õiglaselt kodude energiatõhusaks renoveerimist	26
Soovitus 3. Suurendada energiasõltumatust ja -tõhusust, et saada ülemaailmseks eeskujuks	27
Soovitus 4. Suurendada igaühe suutlikkust tegutseda, et saavutada energiatõhususe eesmärgid	27
Soovitus 5. Suunata ELi direktiivide rakendamist ja teha selle üle järelevalvet	28
Soovitus 6. Tugevdada kvalifitseeritud tööjõudu ELi energiatõhususe sektoris	28
Soovitus 7. Kindlustada tulevik keskkonnahoidlikkuse alase hariduse kaudu	29
Soovitus 8. Optimeerida ja arendada energiavõrku alates tootjast kuni lõppkasutajani, soodustamaks taastuvate energiaallikate kasutamist	29
Soovitus 9. Aidata teavet ja rahalist toetust andes ELi kodanikel arendada energiatõhususele keskenduval energiakogukondi	30
Soovitus 10. Arendada energiatõhusaid kogukondi, et edendada vastutustundlikku tarbimist ja suurendada kohalikku energiatootmist	31
Soovitus 11. Suurendada hoonete energiatõhusaks renoveerimist	31
Soovitus 12. Suurendada ühistranspordi atraktiivsust reisijate jaoks	32
Soovitus 13. Muuta transport kõikjal Euroopas võimalikult energiatõhusaks: kaubad maanteedelt minema, inimesed lennukitest välja ja raudtee esimeseks valikuks	32

Kokkuvõte

EUROOPA KODANIKE PANEELARUTELU: KUIDAS SEE TOIMIB?

ELi MITMEKESISUST KAJASTAVA RÜHMA VALIKUKRITEERIUMID

EUROOPA KODANIKE PANEELARUTELU

ENERGIATÕHUSUS

KUIDAS SAAB EUROOPA LIIT SEADA ESIKOHALE ENERGIATÕHUSUSE JA VIIA KOGU SELLEST SAADAVA KASU KODANIKE, AVALIKU SEKTORI ASUTUSTE JA ETTEVÕTJATENI?

KODANIKE PANEELARUTELU ISTUNGID

TÄISKOGU ISTUNG

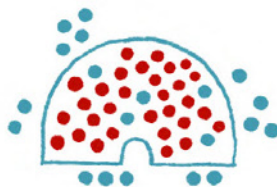
ARUTELUJUHIID JA MODERAATORID

- Juhendasid kodanike arutelusid kõigil kolmel istungil
- Modereerisid väikestes rühmades ja täiskogu istungitel toimunud arutelusid

VAATLEJAD

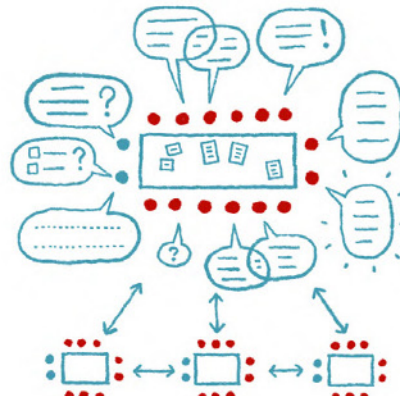
- Mõned teadlased, ajakirjanikud ja organiseeritud kodanikuühiskonna esindajad jälgisid paneelarutelude tööd

JUHTNÕUKOGU

- Koosneb Euroopa Komisjoni, arutelurühma liikmetest (kavandamise, metoodika ja modereerimisega seotud spetsialistid) ja praktilise korralduse eest vastutavate rühmade liikmetest
- Kodanike paneelarutelu kavandamine, korraldamine, järelevalve ja juhtimine

TÖÖRÜHMAD

TÕLGID

- Hõlmatud kõik 24 ELi ametlikku keelt

TEADMUSKOMITEE

- Umbes 8 väliseksperti ja üks komisjoni ekspert
- Jagas teadmisi ja oskusteavet
- Aitas kaasa teabekomplekti koostamisele ja faktikontrollile
- Aitas struktureerida arutelusid ja leida sõnavõtjad

1. ISTUNG

2. ISTUNG

3. ISTUNG

SOOVITUSED

ÜLEANDMINE

- Kodanikud annavad oma soovitusd üle Euroopa Komisjonile

JÄRELMEETMED JA TAGASISIDE

- Euroopa Komisjon integreerib soovitusd poliitikakujundamisse

SOOVITUSED

1 Suurendada tarbijate teadlikkust, et nad hakkaksid tegema energiatõhusaid valikuid

2 Rahastada õiglaselt kodude energiatõhusaks renoveerimist

3 Suurendada energiasõltumatust ja -tõhusust, et saada ülemaailmseks eeskujuks

4 Suurendada igaühe suutlikkust tegutseda, et saavutada energiatõhususe eesmärgid

5 Suunata ELi direktiivide rakendamist ja teha selle üle järelevalvet

6 Tugevdada kvalifitseeritud tööjõudu ELi energiatõhususe sektoris

7 Kindlustada tulevik keskkonnahoidlikkuse alase hariduse kaudu

8 Kindlustada tulevik keskkonnahoidlikkuse alase hariduse kaudu

9 Aidata teavet ja rahalist toetust andes ELi kodanikel arendada energiatõhususele keskenduval energiakogukond

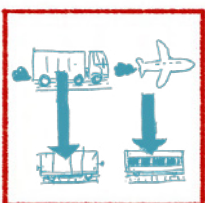
10 Arendada energiatõhusaid kogukondi, et edendada vastutustundlikku tarbimist ja suurendada kohalikku energiatootmist

11 Suurendada hoonete energiatõhusaks renoveerimist

12 Suurendada ühistranspordi atraktiivsust reisijate jaoks

13 Muuta transport kõikjal Euroopas võimalikult energiatõhusaks: kaubad maanteedelt minema, inimesed lennukitest välja ja raudtee esimeseks valikuks

SISSEJUHATUS

1. Sissejuhatatus

Euroopa kodanike paneelarutelu energiatõhususe teemal toimus 2024. aasta esimesel poolel Euroopa Komisjoni poolt 2024. aasta teisel poolel vastuvõetava energiatõhususe esikohale seadmise põhimõtet käsitleva poliitilise algatuse ettevalmistamise taustal ⁽¹⁾. Paneelarutelu oli ette nähtud olulise võimalusena teavitada komisjoni kodanike vaatenurgast ja saada selles valdkonnas neilt soovitusi.

Energiatõhusus viitab sama ülesande tegemiseks vähema energia kasutamisele, mille abil kõrvaldatakse energijäätmel ja vähendatakse energiakulusid. Tänapäeval on energiatõhusus kestliku arengu oluline komponent ja põhistrateegia kliimamuutuste vastu võitlemiseks, energiapuuduse suurendamiseks ja majanduskasvu edendamiseks. Paraku esineb endiselt märkimisväärsed probleemid, mis ei lase muuta energiatõhusust kõigile sektoritele ja kogukondadele Euroopa Liidus kättesaadavaks, kaasavaks ja tõhusaks.

Neid probleeme tunnistades on EL asunud aktiivselt edendama energiatõhusust ja toetama liikmesriikide püüdlusi suurendada energiatõhususe rakendamist. Näiteks komisjoni Euroopa rohelise kokkuleppe 2025. aasta strateegias seatakse kõrgelennulised eesmärgid, et muuta energiatõhusus kõigi jaoks reaalsuseks ja võtta laialdaselt kasutusele energiasäästlik tehnoloogia. Nende eesmärkide saavutamiseks on aga vaja tegeleda keeruliste poliitiliste probleemidega, mis on seotud rahastamise, tehnoloogilise innovatsiooni, regulatiivsete raamistike ja üldsuse teadlikkusega. EL täidab väga tähtsat osa, hõlbustades nende probleemide kõrvaldamiseks ja tõhusate lahenduste väljatöötamiseks koostööd ja koordineerimist liikmesriikide ja muude sidusrühmade seas.

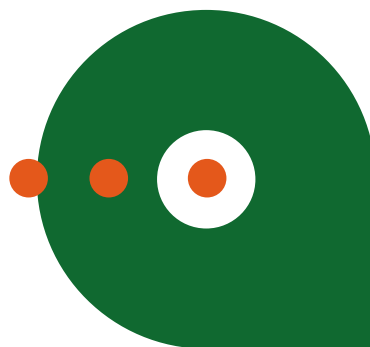
Selles kontekstis kutsus komisjon kodanikke osalema energiatõhusust käsitleval paneelarutelul, et vastata järgmisele küsimusele: kuidas saab Euroopa Liit seada esikohale energiatõhususe ja viia kogu sellest saadava kasu kodanike, avaliku sektori asutuste ja ettevõtjateni?

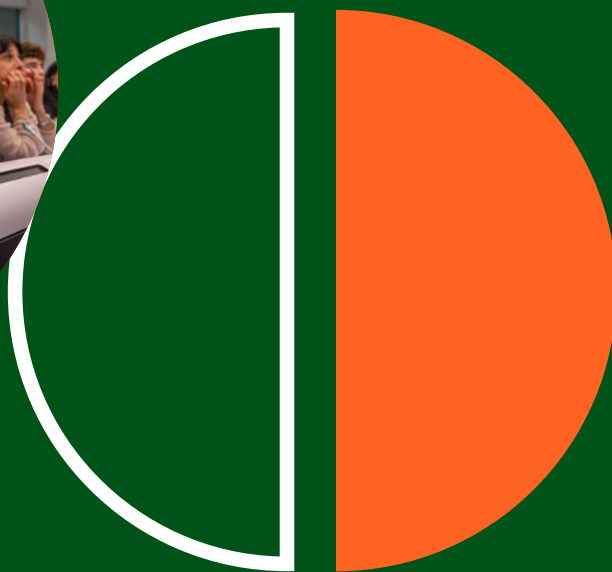
Infomaterjalide, ekspertide panuse ning täiskogu aruteludel ja töörühmades toimunud arutelude toel tuvastasid paneelarutelul osalenud kodanikud võimalikud poliitikameetmed ja olulised isikud, keda eri tasanditel kaasata, et muuta EL energiatõhusamaks. Energiatõhususe teemalisel Euroopa kodanike paneelarutelul koostati ja võeti vastu 13 soovitusi, mis on täies mahus esitatud käesoleva aruande lisas.

Paneelarutelu aruteluvõrude järel paluti osalenud kodanikel protsessi analüüsida osana täita tagasisideküsitlus. Osa küsitluse tulemustest on kirjeldatud käesolevas aruandes.

Nende 13 soovitusel järelmeetmeid kirjeldatakse täiendavalt kodanike aruandes, mis on ametlik dokument, mille võtab vastu volinike kolleegium koos tulevaste poliitiliste algatustega. Samuti korraldatakse tagasisideüritusi, et selgitada neid meetmeid paneelarutelul osalejatele. Samal ajal on selle aruande eesmärk teha kokkuvõtte selle Euroopa kodanike paneelarutelu peamistest tunnustest ja juhtida tähelepanu selle metoodikaraamistikule, võttes arvesse seda, kuidas arutelusid hõlbustati, kolme aruteluvõru väljundeid ning kodanike hinnangut protsessile.

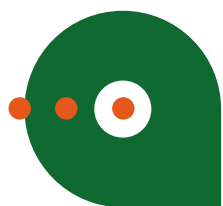
⁽¹⁾ https://energy.ec.europa.eu/topics/energy-efficiency/energy-efficiency-targets-directive-and-rules/energy-efficiency-first-principle_en

METOODIKARAAMISTIK

2. Metoodikaraamistik

2.1. Paneelarutelul osalejate juhuslik valimine ja demograafiline jaotus

Selleks et tagada õiglane, järjepidev ja usaldusväärne lähenemine, mis kajastab kõige paremini Euroopa ühiskonna mitmekesisust, kasutati Euroopa kodanike paneelarutelusse kodanike kaasamiseks juhusliku valiku meetodeid.

Kodanike kaasamise eest vastutas Harris Interactive. Harris valis osalised juhusliku digitaalse valiku abil. 228 isikut nõustasid paneelarutelul osalema: nendest 150 valiti mitmekesiste kriteeriumide põhjal juhuslikult paneelarutelul osalemiseks (nagu on kirjeldatud allpool) ning 50 isikut moodustasid esimese reservnimekirja, et täita kohad juhul, kui keegi peaks osalemisest loobuma.

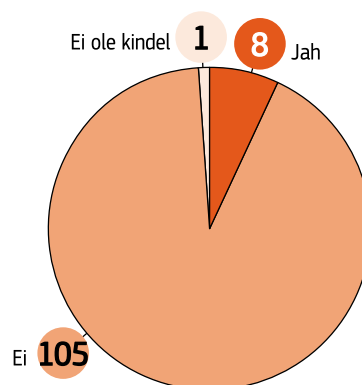
Tabel 1. Paneelarutelul osalejate demograafiline koosseis – rahvuslik päritolu

Riik	Osalejate sihtarv	Tegelik osalejate arv		
		1. aruteluvoor	2. aruteluvoor	3. aruteluvoor
Austria	4	3	3	3
Belgia	5	6	6	6
Bulgaaria	4	3	3	2
Horvaatia	2	3	3	3
Küpros	2	2	2	2
Tšehhi	5	5	4	4
Taani	3	3	3	3
Eesti	2	2	2	1
Soome	3	4	4	4
Prantsusmaa	15	15	15	13
Saksamaa	19	18	18	16
Kreeka	5	5	5	5
Ungari	5	5	5	5
Iirimaa	3	4	4	4
Itaalia	15	15	15	15
Läti	2	2	2	2
Leedu	2	2	2	2
Luksemburg	2	2	2	2
Malta	2	2	2	2
Madalmaad	6	6	6	6
Poola	10	8	8	8
Portugal	5	5	5	5
Rumeenia	7	8	8	8
Slovakkia	3	3	3	3
Sloveenia	2	1	1	5
Hispaania	12	12	12	12
Rootsi	5	5	5	1
Kokku	150	149	148	142

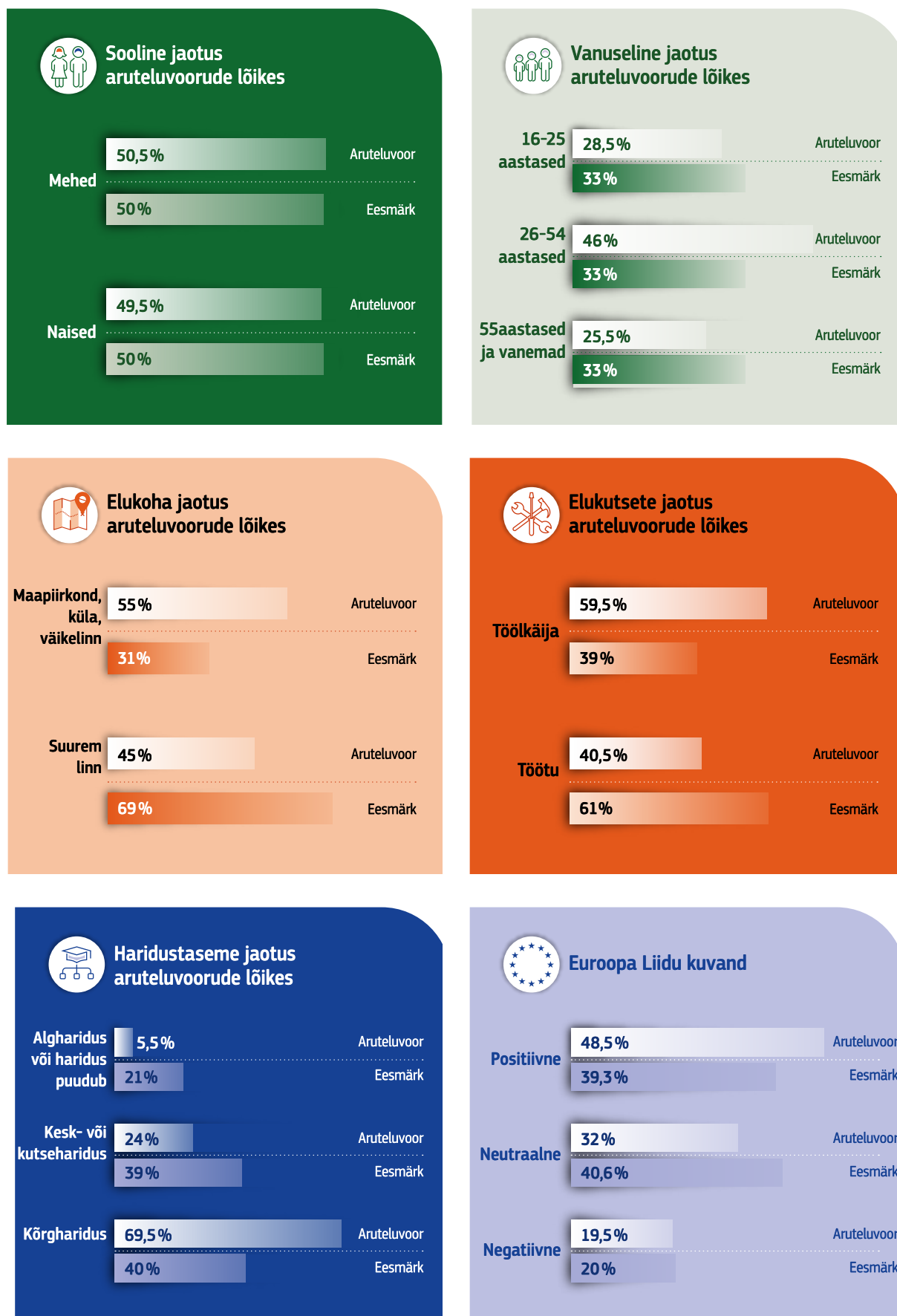
Eelnevas tabelis on esitatud ülevaade sellest, kui palju kodanikke sooviti ELi liikmesriikidest paneelarutellu kaasata (riikide kvoodid) ja kui palju osalejaid aruteluvoorudes tegelikult osales. Eesmärk oli tagada liikmesriikide esindatus nii, et see oleks proportsioonis nende rahvaarvuga, kuid tasakaalustatud vähemalt kahe kodanikuga riigi kohta. Teisisõnu, suure elanike arvuga riikide puhul seati kõrged eesmärgid (nt Saksamaalt 19 kodanikku), samal ajal kui Maltalt ja Luksemburgist kutsuti kaks kodanikku, kohaldades kahaneva proportsionaalsuse põhimõtet. Üldiselt oli osalus hea ja kajastas üldjoontes seatud eesmärke. 27 liikmesriigist 23 puhul eesmärgid saavutati ja teised liikmesriigid oli eesmärgile väga lähedal. 150 kutsutud kodanikust 149 osales vähemalt ühel aruteluvoorul kolmest.

Kandmaks hoolt selle eest, et paneelarutelu kajastaks võimalikult hästi ELi elanikkonna mitmekesisust ja tagatud oleks traditsiooniliselt alaesindatud rühmade esindatus, määrati kindlaks osalejate sihtkvoodid, lähtudes järgmistest sotsiaal-demograafilistest omadustest (osakaal neist 149 kodanikust, kes osales vähemalt ühel aruteluvoorul).

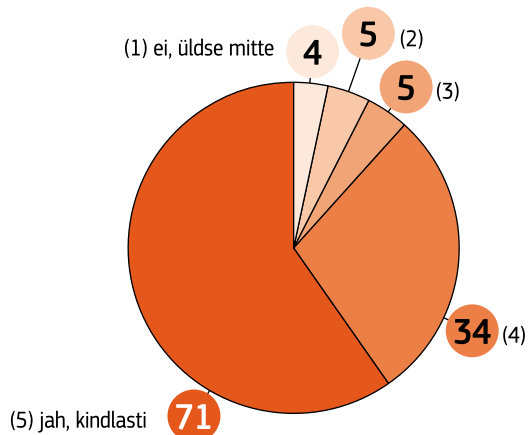
Joonis 1. Tagasisideküsitluses küsimusele „Kas olete kunagi varem kodanike osalemise protsessis osalenud?“ saadud vastused (n=114)

Joonis 2. Osalejate sihtkvoodid ja osalejate tegelik jaotus, lähtudes viiest sotsiaal-majanduslikust kriteeriumist

Joonis 3. Tagasisideküsitluses küsimusele „Kas te arvate, et kodanike paneelarutelu esindas hästi ELi elanikkonna mitmekesisust?“ saadud vastused (n=119)

2.2. Paneelarutelu ülesehitus

Energiatõhususe teemaline Euroopa kodanike paneelarutelu koosnes kolmest aruteluvoorust, mille olid erinevad eesmärgid – igaüks neid tugines eelmisel aruteluvoorul tehtud tööle, et koostada konsensuse alusel soovitude kogum, mis esitatakse Euroopa Komisjonile.

Esimeses aruteluvoorus (23.–25. veebruaril 2024, kohapeal Brüsselis) tutvustati osalejatele käsitletavat teemat ja nad said üksteist tundma õppida ning luua kogukonna- ja usaldustunnet. Neile esitati esialgsed ekspertide arvamused, mis lihtsustasid arusaamist energiasüsteemi keerukusest, osalejatest ja dünaamikast. Tutvustades peamisi takistusi, mille nad olid töörühmades prioriteediks seadnud, sai iga rühm ekspertidelt tagasisidet selle esimese väljundi kohta.

Teises aruteluvoorus (15.–17. märtsil 2024, veebis) kogunesid osalejad virtuaalses konverentsikeskuses Hyperfair. Teises aruteluvoorus keskenduti kolmele peamisele sektorile, mille kodanikud olid energiatõhususe parandamiseks kindlaks teinud (transport, hooned ja taristu), ning arendati valdkondadevahelisi küsimusi, mis läbi süvendati selle teema käsitlust. Selle põhieesmärk oli julgustada osalejaid vahetama ideid ja seisukohti, teha kindlaks, millistes küsimustes ollakse ühel ja millistes eri meelel, ning panna kirja paljutöötavad soovitused energiatõhususe suurendamiseks.

Kolmandas ja viimases aruteluvoorus (12.–14. aprillil 2024, kohapeal Brüsselis) täpsustati soovitusi, tuginedes kahel esimesel aruteluvoorul väljendatud ideedele ja seisukohadele ning väljastpoolt saadud lisateabele. Osalenud kodanikud koostasid lõpuks 13 soovitusi energiatõhusama Euroopa kohta, mis edastati Euroopa Komisjonile. Need on täielikult esitatud käesoleva aruande lisas.

2.3. Osalusmeetodid

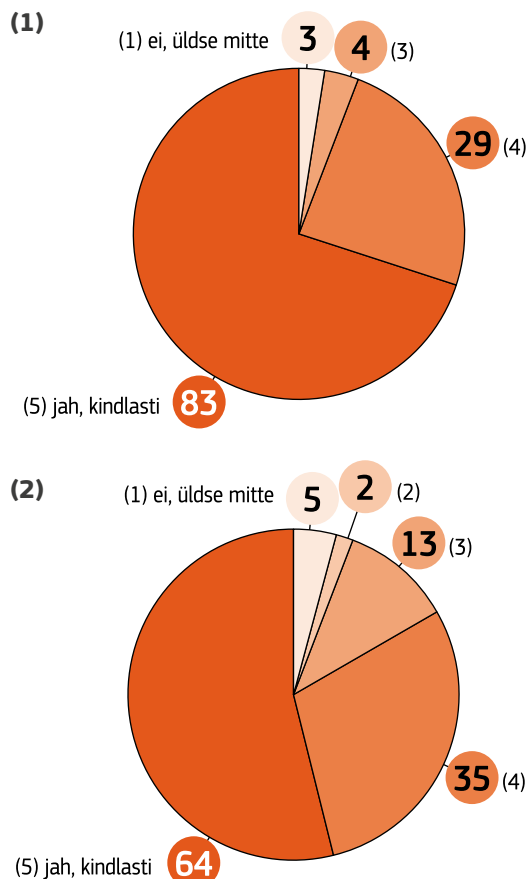
2.3.1 Paneelarutelu täiskogu kohtumistest töörühmadeni

Aruteluvorud olid üles ehitatud nii, et soodustada osalejate vahelist suhtlust ja tagada kõigi osalejate arvamuste ära kuulamine. Tuginedes eelmiste Euroopa kodanike paneelarutelude käigus välja töötatud ja järele proovitud metoodikale, kinnitas Euroopa Komisjon, keda toetas aruteludemokraatia valdkonna ekspertide rühm (edaspidi „arutelu kavandamise ja hõlbustamisega tegelenud rühm“), kui oluline on pakkuda erinevaid aruteluvorme.

Paneelarutelu täiskogu kohtumistel said kodanikud kuulata ära ekspertide arvamused ja tutvustada kõigile osalejatele oma töörühmade arutelude tulemusi 24 keeles. Paneelarutelu alarühmade kohtumistel oli osalejatel võimalik jagada oma teadmisi väiksema 50–75 osalejast koosneva rühmaga ning saada eri ekspertidelt konkreetset tagasisidet. Töörühmad, kuhu kuulus tavaliselt 12 osalejat, moodustati nii, et oleks tagatud piisav geograafiline mitmekesisus, kombineerides osalejaid suurematest ja väiksematest riikidest ning kuni viiest eri keelest. Sellised väiksemad rühmad soodustasid suhtlemist ja aitasid kodanikel üksteist paremini tundma õppida ja luua usaldust. Järgides Euroopa kodanike paneelarutelude aluspõhimõtet, said kõik osalejad tänu suulisele tõlkele rääkida oma emakeeles.

Joonis 4. Tagasisideküsitluses küsimustele „Töörühma aruteludes tundsin, et mind austatakse“ (1) (n=119) ja „Kas üldiselt tundsite, et teie hääl oli teie töörühmas oluline?“ (2) (n=119) saadud vastused

Kodanikud töötasid 12 töörühmas. Iga rühma tööd hõlbustasid kaks arutelu kavandamise ja hõlbustamisega tegelenud rühma liiget: üks kogenud moderaator ja üks assistent. Moderaatorite ülesanne oli juhtida töörühmades arutelusid nende emakeeles või inglise keeles ja luua võimalused sujuvaks tööks, sealhulgas

- tekitada sõbralik ja vastastikusel lugupidamisel põhinev õhkkond, et soodustada kõigi osalejate kaasa töötamist;
- tagada, et kõik kodanikud on teadlikud üldisest protsessist, ja juhendada kodanikke rühmatöös;
- tagada töörühmade kohtumiste eesmärkide saavutamine, hõlbustades kodanike vaheliste vastasseisude ja lahkarvamuste väljaselgitamist ning edendades kodanike vahelist arutelu ja konsensust;
- pidada ajaarvestust ja teha märkmeid ning koondada arutelude tulemused omavahel seotud mitmekeelsetesse töödokumentidesse;
- koondada töörühmas kodanike pöördumised tugirühma või ekspertide poole, näiteks kogudes tähelepanu vajavaid märkusi või vastamata küsimusi;
- osaleda aruandekoosolekutel arutelu kavandamise ja hõlbustamisega tegelenud rühmaga.

Kõik moderaatorid ja assistendid järgisid ühiseid juhiseid, mis olid esitatud modereerimisjuhendis ja käivitamisdokumendis (üks iga aruteluvooru jaoks). Nad osalesid enne iga aruteluvooru kolmel sihtotstarbelisel teabeüritusel ja koolitusel.

2.3.2 Modereerimine ja arutelu hõlbustamine

Kolm põhimoderaatorit suunasid kodanikke kõigil aruteluvoorudel ja juhtisid täiskogu arutelusid. Nad jagasid teavet paneelarutelu üldeesmärgi ja aruteluvoorude metoodika ning korralduslike aspektide kohta. Samuti hõlbustasid nad kõnelejate vahelisi arutelusid, tagasid, et arutelude käigus jagati teadmisi õiglaselt ja erapooletult, ning hõlbustasid ekspertide ja kodanike vahelist küsimuste esitamist ja vastamist. Lisaks võtsid nad iga aruteluvooru viimasel täiskogu istungil kokku kõik tulemused. Põhimoderaatorid olid:

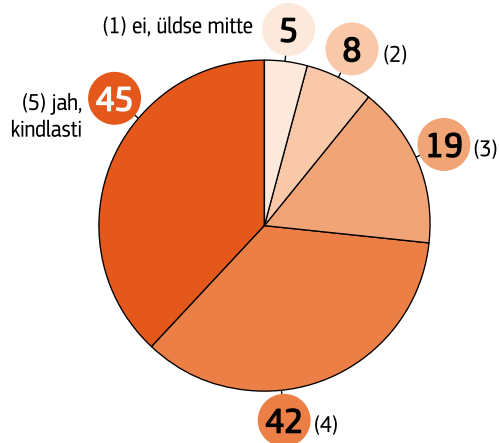
- Julia Hoffmann (ifok);
- Antoine Vergne (Missions Publiques).

2.4. Kollektiivsed tulemused

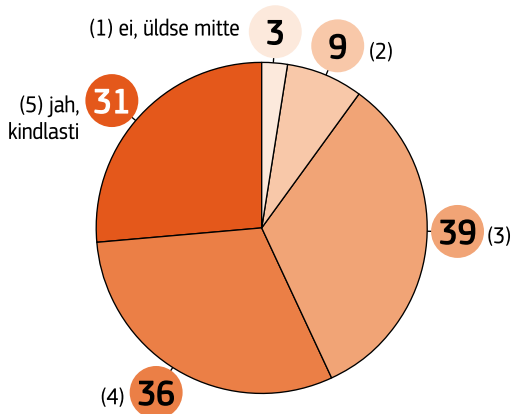
Kolme aruteluvooru jooksul koostasid kodanikud 13 soovitusi energiatõhusa Euroopa saavutamiseks. Need tulemused on täies ulatuses esitatud käesoleva aruande lisa. Parema loetavuse tagamiseks on soovitusel esitatud seitsme teemaploki kaupa:

- teave ja käitumise muutmine;
- õiglasel ja võrdsel võimalusel;
- ELi ülemaailmne roll ja liikmesriigid;
- töökohad ja haridus;
- taristu;
- hooned;
- veoteenused.

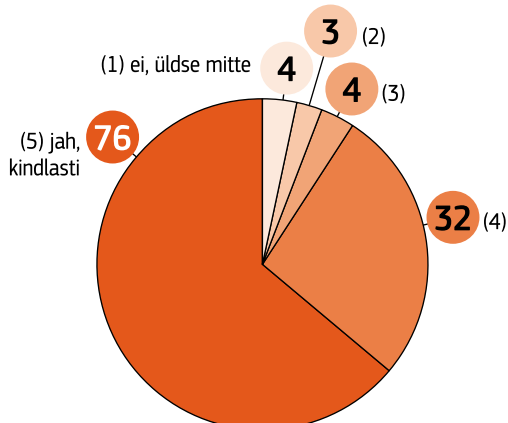
Joonis 6. Tagasisideküsitluses küsimusele „Kas arvate, et kodanike paneelarutelu võttis oma lõplikes soovitusel arvesse kõigi paneelarutelul osalenud liikmete seisukohti?“ saadud vastused (n=119)

Joonis 7. Tagasisideküsitluses küsimusele „Kas arvate, et kodanike paneelarutelu soovitusel on mõju?“ saadud vastused (n=118)

Joonis 5. Tagasisideküsitluses küsimusele „Kas olete üldiselt oma kogemusega kodanike paneelarutelul rahul?“ saadud vastused (n=119)

2.5. Juhtimine ja teadmised

2.5.1 Juhtkomitee

Juhtkomitee kavandas, korraldas ja koordineeris Euroopa kodanike paneelarutelu. Juhtkomitee sai kokku kord nädalas, et otsustada kontseptuaalsete ja organisatsiooniliste küsimuste üle, sh metoodilised, teavitusalased, logistilised ja eelarvelised aspektid, tagades samas, et otsustusprotsessil oleks mõju poliitikakujundamisele. Juhtkomitee koosnes Euroopa Komisjoni ja töövõtjate konsortsiumi esindajatest.

Töövõtjate konsortsium tegi nende uue põlvkonna Euroopa kodanike paneelarutelude kavandamisel ja elluviimisel koostööd. Eelkõige tõi see kokku eksperdid, et aidata kujundada ja hõlbustada otsustusprotsessi, kasutades ekspertide teadmisi paneelarutelu ülesannete ning üldiselt iga aruteluvooru osalusprotsessi ja metoodika kontseptualiseerimiseks ning nõuandva teadmiskomitee loomiseks.

2.5.2 Teadmiskomitee

Arutelu terviklikkust suurendas energiatõhususe valdkonna ekspertidest koosneva teadmiskomitee kaasamine, mis tagas kodanikele antava teabe kvaliteedi, objektiivsuse, mitmekesisuse ja põhjalikkuse. Nad aitasid ka uurida tulemusi ja tagada, et üleminek ühelt aruteluvoorult järgmistele oleks struktureeritud viisil, mis muudaks otsustamisprotsessi tähenduslikuks ja põhineks kodanike sisenditel.

Nende ülesannete hulka kuulusid osalejatele teabekomplekti koostamine, juhtkomiteega faktilise poliitilise teabe osas koostöö tegemine, aruteludes nõrkadele kohtadele osutavate märkide kindlaks tegemine, faktide kontrollimine, kodanike küsimustele vastamine ning täiskogu ja alarühmade kohtumiste raames energiatõhususe teemal oma teadmiste jagamine. Teadmiskomitee soovitas ka mitut väliskõnelejat, kes aruteluvoorudes oma teadmisi jagasid.

Teadmuskomitee koosnes kaheksast liikmest, kelle oli välja valinud juhtkomitee järgmiste kriteeriumide alusel: eksperditeadmised mitmesugustes teadmusvaldkondades; asjaomase isiku konkreetse valdkonnaga seotud teadmiste ja kogemuste laialdane tunnustamine akadeemiliste ringkondade esindajate, sidusrühmade ja kolleegide seas; võime mõista, tunnistada ja edastada erinevaid seisukohti asjaomasel teemal ning liikmete mitmekesisus, pidades silmas sugu, kodakondsust ja seotust. Lisaks andis üks Euroopa Komisjoni esindaja ülevaate ELi poliitikast.

Teadmuskomitee liikmed olid:

- **Arianna Vitali Roscini** – energia säästmise koalitsiooni peasekretär;
- **Camille Defard** – Jacques Delors'i energiakeskuse juhataja;
- **Claire Roumet** – ELi poliitika ja strateegilised partnerlused, Energy Cities;
- **Goda Perlaviciute** – säästva ülemineku üldise omaksvõtu professor, Groningeni Ülikool, ja Wytse Gorter, keskkonnapsühholoogia nooremteadur, Groningeni Ülikool;
- **Jan Rosenow** – õigusloomeabi projekti (RAP) Euroopa programmide juhataja;
- **Reinhard Six** – sõltumatu konsultant, ekspert energiatõhususe rahastamise alal;
- **Yves Marignac** – ühenduse négaWatt energeetikaekspert ja vanemnõunik;
- **Claudia Canevari** – energeetika peadirektoraadi energiatõhususe, poliitika ja rahastamise üksuse juhataja (Euroopa Komisjon).

2.5.3 Teadmis- ja teabekeskus

Selleks et vastata arutelude käigus esitatud kodanike küsimustele ja taotlustele saada selgitusi, loodi teadmis- ja teabekeskus. Teadmis- ja teabekeskusesse kuulusid Euroopa Komisjoni eksperdid, kellel paluti vastata nende vastavatesse poliitikavaldkondadesse kuuluvatele küsimustele, ning teadmuskomitee liikmed. Euroopa kodanike paneelarutelu kolmel aruteluvoorul andis teadmis- ja teabekeskus kirjalikke vastuseid rohkem kui 40 küsimusele, mille kodanikud esitasid, ja koostas kolmanda aruteluvooru jaoks kirjaliku ettekande. Teadmis- ja teabekeskus sekkus lühiajaliselt ka kaheteistkümne töörühma töösse, et selgitada soovitude koostamise käigus tekkinud küsimusi.

2.5.4 Kõnelejad

Lisaks teadmuskomitee liikmetele kutsuti mitu sidusrühma ja eksperti tutvustama Euroopas esinevaid energialaste küsimustega seotud erinevaid seisukohti ja kogemusi ning vastama kodanike küsimustele. Teadmis- ja teabekeskus tagas, et kodanikele esitatavad teadmised on tasakaalustatud, vastavad kodanike vajadustele ja taotlustele ning esindavad piisavalt ELi poliitikakujundajate ja sidusrühmade peamisi seisukohti. Kõik kõnelejad on nimetatud allpool.

Tabel 2. Kolmel aruteluvoorul sõna võtnud kõnelejate loetelu

	Nimed ja seotus	V1	V2	V3
Euroopa Komisjon	Maroš Šefčovič , Euroopa Komisjoni juhtiv asepresident Euroopa rohelise kokkuleppe valdkonnas, Euroopa Komisjoni institutsioonidevaheliste suhete eest vastutav asepresident			x
	Colin Scicluna , asepresident Dubravka Šuica kabinetiülem	x		x
	Ditte Juul-Jørgensen , energeetika peadirektoraadi peadirektor	x		
	Dana Spinant , teabevahetuse peadirektoraadi peadirektor	x		x
	Julia Mechthild Wördsörfer , peadirektori asetäitja, õiglase ja rohelisele energiale ülemineku koordineerimine, energeetika peadirektoraat		x	
	Richard Kuehn , liikmesriikides esindatuse ja teabevahetuse eest vastutav direktor, teabevahetuse peadirektoraat	x		x
	Paula Pinho , õiglase ülemineku, tarbijate, energiatõhususe ja innovatsiooni eest vastutav direktor, energeetika peadirektoraat	x		x
	Pierre Schellekens , energiapoliitika, strateegia ja koordineerimise eest vastutav direktor, energeetika peadirektoraat			x
	Claudia Canevari , energiatõhususe poliitika ja rahastamise üksuse juhataja, energeetika peadirektoraat	x	x	
	Joachim Ott , üksuse „Kodanikudialoogid“ juhataja, teabevahetuse peadirektoraat	x	x	
	Robert Nuij , energiatõhususe poliitika ja rahastamise üksuse juhataja asetäitja, energeetika peadirektoraat			x
	Gaëtane Ricard-Nihoul , üksuse „Kodanikudialoogid“ juhataja asetäitja, teabevahetuse peadirektoraat	x		
	Achilles Hannoset , poliitikaametnik, energeetika peadirektoraat			x
	Rados Horacek , poliitikaametnik, energeetika peadirektoraat			x
	Veronika Jirickova , poliitikaametnik, energeetika peadirektoraat			x
	Madis Laaniste , poliitikaametnik, energeetika peadirektoraat			x
	Edyta Nowak , poliitikaametnik, energeetika peadirektoraat			x
	Margot Pinault , poliitikaametnik, energeetika peadirektoraat			x
	Thibault Roy , poliitikaametnik, energeetika peadirektoraat			x
	Eduardo Soares , poliitikaametnik, energeetika peadirektoraat			x
Väliskõnelejad	Camille Defard , Jacques Delors'i energiakeskuse juhataja	x	x	x
	Dorin Hell , Euroopa tuleviku konverentsi endine osaleja	x		
	Victor Laymand , make.org		x	
	Yves Marignac , ühenduse négaWatt energeetikaekspert ja vanemnõunik	x	x	
	Hendrik Nahr , make.org			x
	Jan Rosenow , õigusloomeabi projekti (RAP) Euroopa programmide juhataja	x		x
	Claire Roumet , ELi poliitika ja strateegilised partnerlused, Energy Cities	x		x
	Reinhard Six , sõltumatu konsultant, energiatõhususe rahastamise ekspert	x	x	x
	Linda Steg , keskkonnapsühholoogia professor, Groningeni Ülikool		x	
	Arianna Vitali Roscini , energia säästmise koalitsiooni peasekretär	x	x	x

2.6. Vaatlejad

Kõnealuse Euroopa kodanike paneelarutelu tööd lubati jälgida mitmel vaatlejal. Eesmärk oli tagada selle uuendusliku demokraatliku formaadi läbipaistvus ja nähtavus, ent samal ajal säilitada osalevatele kodanikele turvaline keskkond, mis on usaldusliku arutelu jaoks väga oluline. Vaatlejatel võimaldati jälgida arutelusid täiskogu kohtumistel ja töörühmades. Igas töörühmas lubati osaleda kuni kolmel vaatlejal.

Paneelarutelu korraldanud partnerid ja asutused saatsid lisaks mõned sisevaatlejaid (nt Euroopa Komisjoni või muude ELi institutsioonide ja organite töötajad). Välisvaatlejate hulka kuulusid teadlased (ülikoolidest või mõttekodadest) ning kodanikuühiskonna ja muude sidusrühmade esindajad. Välisvaatlejad said küsitleda kodanikke nende nõusoleku korral vaid teadusuuringute eesmärgil, kui see ei seganud paneelarutelu läbiviimist.

KAASATUSE LAIENDAMINE

3. Kaasatuse laiendamine

3.1. Kodanike kaasamisplatvorm

Kodanike kaasamisplatvorm on veebipõhine tööriist, mis võimaldab üldsusel Euroopa kodanike paneelarutelul osalejate käsitletaval teemal sõna võtta. See tööriist võeti kasutusele selleks, et maksimeerida kodanike teemas osalemist ja toetada nii paneelarutelul tehtavat tööd kui ka sellega seotud edasist poliitikat. Avatud lähtekoodiga tarkvaral Decidim põhinev platvorm kutsub kodanikke üles esitama oma arvamusi, mida saab teha kõigis ELi 24 keeles, pakkudes ideid ja lahendusi. Lisaks soodustab platvorm interaktiivseid arutelusid kommentaari funktsiooni kaudu, mis võimaldab kasutajatel üksteise ettepanekutega tutvuda, tagasisidet anda ja ühiselt ideid täiustada.

Euroopa Komisjon algatas 9. veebruaril 2024 veebipõhise arutelu energiatõhususe teemal ⁽²⁾. Aruteluvoorudes oli Euroopa kodanike paneelarutelul võimalik saada teavet platvormil esitatud peamiste arvamuste kohta. Osalejad on jaganud oma arusaamu erinevatest aspektidest, nagu teadlikkuse suurendamine, hoonete energiatõhusamaks renoveerimine, liikuvus, taastuvenergia või energiasäästu algatused ELis ⁽³⁾. Platvormi kaudu osales aruteludes rohkem ELi kodanikke, mis innustas või toetas osalejate tööd ning aitas aruteludes võtta arvesse ka muid seisukohti. Kõiki platvormil esitatud arvamusi võeti paneelarutelul toimunud aruteludes arvesse ja neid arvestatakse ka tulevase poliitika koostamisel.

3.2. Teabevahetus

Energiatõhususe teemalise Euroopa kodanike paneelarutelu teabevahetusstrateegia koostati eesmärgiga maksimeerida teadlikkust ja kaasatust mitmekülgse lähenemise kaudu, kombineerides omavahel meediakampaaniad, suunamudijate ja ajakirjanike teavitustegevuse üritustel ja dokumentaalfilmi tegemise.

Sotsiaalmeedia kampaaniad keskendusid uuele kodanike kaasamisplatvormile tähelepanu juhtimisele ning käimasolevate paneelarutelu aruteluvoorude kohta sotsiaalse teadlikkuse suurendamisele. Suunamudijaid ja ajakirjanikke kutsuti üles sisu looma ja jagama, laiendades seeläbi kampaania ulatust ja edendades üldsuse suuremat kaasatust paneelarutelu töösse.

Keskne komponent oli dokumentaalfilm, mille eesmärk oli esitada Euroopa kodanike paneelarutelu tegevuste kohta isiklikku ja kaasahaaravat narratiivi.

⁽²⁾ Kodanike kaasamisplatvormiga saab tutvuda [siin](#).

⁽³⁾ Lõpliku aruandega saab tutvuda [siin](#).

KODANIKE SOOVITUSED

4. Kodanike soovitus

4.1. 13 soovitus energiatõhusa Euroopa saavutamiseks

Teave ja käitumise muutmine – soovitus 1

Soovitus 1. Suurendada tarbijate teadlikkust, et nad hakkaksid tegema energiatõhusaid valikuid

Soovitame muuta tarbijatele esitatava teabe kättesaadavamaks, läbipaistvamaks ja paremini kasutatavaks, et aidata leibkondadel ja organisatsioonidel suurendada oma energiatõhusust. Sellega seoses soovitame järgmist:

enesekontrolli funktsiooni sisaldav veebiportaal, mis aitab tarbijatel hinnata oma transpordi- ja kodu renoveerimise vajadusi, ning taskukohased näpunäited. See annaks neile lahenduste paketi, sealhulgas järgmised sammud ja kontaktteabe, kohalike omavalitsuste tasandi (linna- ja maakohalike) füüsiliste ühtsete kontaktpunktide võrgustiku, kus on järelemeetmete võtmiseks saadaval sõltumatud eksperdid. Võrgustikus ei tohiks teha vahet maa- ja linnapiirkondadel ega sotsiaalsetel rühmadel. Ühtsete kontaktpunktide töötajad peaksid andma nõu seadusandlike, finants- ja tehniliste aspektide ning kohalike teenuseosutajate kohta. Kohalikke osalejaid kutsutakse üles suurendama teadlikkust sellest teenusest, paremini kättesaadavatest ja kõigile arusaadavatest toodete energiatõhususe märgistest, sealhulgas levitama teavet toodete kasutusea kohta, ja viitama ühtsetele kontaktpunktile.

Põhjendus

See soovitus on oluline, sest õigeid otsuseid saab teha vaid siis, kui on olemas asjakohane teave, millele tugineda. See teave peab olema arusaadav ja kättesaadav kõigile. Kuigi suur hulk teavet võib juba olla kättesaadav, ei teata sellest tihti, rääkimata sellest, et see oleks kõigile arusaadav. Tarbijad peaksid olema teadlikud oma energiatarbimisest ja omama ülevaadet oma andmetest, samuti olema kursis olemasolevate võimaluste ja nendega kaasnevate kuludega ning kättesaadavate teenuste ja toega, millega aidatakse neil suurendada oma energiatõhusust.

Õiglasel ja võrdsed võimalused – soovitus 2

Soovitus 2. Rahastada õiglaselt kodude energiatõhusaks renoveerimist

Soovitame kehtestada väikeomanikele soodsama maksusüsteemi, et üürnikes ei nähtaks nende kodude renoveerimisel takistust. Selleks tuleks teha tööde ja materjalide puhul maksusoodustusi sõltuvalt inimeste sissetulekust. Kõige väiksema sissetulekuga inimesed peaksid saama kõige rohkem abi. Toetust tuleks pakkuda enne tööde algust või osamaksetena renoveerimistööde edenedes. Valitsused peavad investeerima sotsiaaleluruumidesse, kasutades energiatõhusaid ja kestlikke materjale. Osa CO₂-maksust laekuvast tulust tuleks eraldada energiatõhususe suurendamiseks (sh renoveerimistööde jaoks). Hargmaiseid ettevõtteid, kes tekitavad rohkem saastet, tuleks vastavalt maksustada. Pangad peaksid hõlbustama juurdepääsu energiatõhusaks renoveerimise jaoks antavatele laenudele, mille intressimäär kohandatakse vastavalt sissetulekule.

Põhjendus

Sotsiaalne õiglus tähendab võrdset juurdepääsu energiale ja eluasemetele. Praegune olukord on vastuvõetamatu: mõned inimesed seisavad silmitsi tõsise energiaostuvõimetusega ning keskklassi väikeomanikud ei saa abi ega toetust ei oma kodude ega välja üüritava kinnisvara renoveerimiseks. Üürnikud tunnevad, et nende võimuses ei ole midagi muuta. Peame lubamatuks, et jõupingutusi ei jaotata õiglaselt ja et mõnele inimesele jääb eluruum, kus on mugav temperatuur, kättesaamatuks.

Võrdne juurdepääs muudab energiatõhususe kõigile taskukohasemaks ja aitab seega kaasa ühisele võitlusele kliimamuutuste vastu.

ELi ülemaailmne roll ja liikmesriigid – soovitused 3–5

Soovitus 3. Suurendada energiasõltumatust ja -tõhusust, et saada ülemaailmseks eeskujuks

Soovitame Euroopa Liidul investeerida uue energiatehnoloogia, sealhulgas taastuvate energiaallikate alasesse teadus- ja arendustegevusse, et saavutada suurem energiatõhusus. Investeerida tuleks järgmistesse valdkondadesse:

1. energia tootmine (vesinik, tuumasüntees jms);
2. energia salvestamine (akud);
3. energia ülekanded ja
4. energiatarbimise vähendamine.

Samuti soovitame ELil edendada riigipõhiste konkurentsieeliste kasutamist energia tootmisel, hõlbustades samal ajal parimate tavade ja teadmiste vahetamist liikmesriikide vahel.

Lisaks soovitame seada prioriteediks energiatõhususe esikohale seadmise põhimõtte kohaldamise raamistikus võetavad meetmed, mis aitavad kõige rohkem suurendada energiasõltumatust.

Põhjendus

Poliitiliselt on see soovitus oluline seetõttu, et sellega kaitstakse Euroopat ja selle kodanikke võimalike geopoliitiliste kriiside eest. Samuti aitab see kaitsta Euroopa väärtusi ja demokraatiat, võimaldades ELil katkestada sidemed korrumpeerunud valitsustega. Samal ajal võib see aidata kaasa ELi õigusaktide kiiremale arengule, kuna Euroopal oleks suurem vabadus kehtestada oma standardeid. Teadmiste vahetamine liikmesriikide vahel aitaks ka parandada liikmesriikide vahelisi suhteid. Sotsiaal-majanduslikult suurendaks selle soovitus järgimine ELi konkurentsivõimet ja võimaldaks kasutada raha, millega praegu tasutakse imporditava energia eest, mis moodustab 61% ELis tarbitavast energiast (2019. aasta andmed), liidusiseste investeeringute jaoks, mis loovad ELile ja selle kodanikele rohkem väärtust. Kui importida kolmandatest riikidest vähem energiat, väheneks ka haavatavus hinnakõikumiste ja ülemaailmsel energiaturgudel esinevate häirete suhtes ning ELis lisanduks töökohti.

Keskkonna vaatenurgast võib soovitus kaasa tuua väiksema energiatarbimise, roheline majanduskasvu ja kliimaneutraalsuse, mis kõik on seotud energiatõhususe esikohale seadmise põhimõttega ja lubadustega, mille EL on andnud seoses kestlikkusega.

Soovitus 4. Suurendada igapäevast suutlikkust tegutseda, et saavutada energiatõhususe eesmärgid

Soovitame ELil soodustada kas otse või liikmesriikidele pakutavate tugevate stiimulite kaudu meetmeid

energiatõhususe standardite rakendamiseks. Sellega aitab EL tagada jõupingutuste õiglase jagamise üksikisikute ja ettevõtjate vahel, aga ka piirkondade vahel, nii et kedagi ei jäeta kõrvale.

Peamised põhimõtted:

- arendada energiatõhususe kultuuri, andes paremat teavet, et aidata tarbijatel tarbida vähem ja paremat energiat;
- pakkuda tingimuslikke stiimuleid, mis innustavad ettevõtjaid panema rõhku oma tootmis-, turustamis- ja müügitgevuse energiatõhususele, kandes hoolt selle eest, et ei nõrgendataks VKEsid;
- tagada inimväärsed elamistingimuste kindlustamiseks vajalik minimaalne energiakogus ja eraldada suur osa abist kõige haavatavamatele isikutele (nt negatiivse intressimääraga laenud). Eesmärk on vähendada, mitte põlistada sotsiaalset ebavõrdsust;

Pakkuda stiimuleid kõigile inimestele, kuid teha seda pöördvõrdeliselt nende sissetulekuga, eelkõige kasutades progressiivset hinnakujundust ja sõltuvalt energiaallikast.

Põhjendus

See soovitus on oluline, sest kuigi energiatõhususe standardid on olemas, on nende kättesaadavus ja rakendamine endiselt piiratud. Euroopa tasandil kehtib praegu arvukalt energiatõhususe standardeid (hoonete ehitamine ja renoveerimine, toodete ja seadmete ökodisain, võitlus kavandatud aegumise vastu, õigus parandamisele jne).

Need standardid on ambitsioonikad ja aitavad turul areneda, kuid nende rakendamine on liikmesriigiti erinev. Standarditega on kehtestatud tehnilised nõuded, millel on finantsmõju, nende tõttu võivad teatavad rühmad kõrvale jääda (kõigil ei ole võimalik oma kodu energiatõhusaks renoveerida või osta kõige tõhusamaid kodumasinaid) ja need võivad tekitada ebapiisavat konkurentsi (oma tootmisprotsessis standardeid järgivate Euroopa ettevõtjate ja väljaspool Euroopa Liitu asuvate ettevõtjate vahel).

Energiatõhusus ei tohiks olla luksus ega valik, mille mõni saab tegemata jätta. ELil võiks olla tähtis roll selle tagamisel, et energiatõhusus parandab inimeste, eelkõige kõige haavatavamate leibkondade igapäevaelu. Oleme teadlikud, et mõnel kohalikul ametiasutusel võib olla oluline roll eeskujude andmisel ja turu edendamisel.

Teame, et teatavad meie soovitusel elemendid ei sõltu üksnes Euroopa Liidust ja nõuavad tugevat koostööd liikmesriikidega. Kuid kus veel mõelda suurelt kui mitte kodanike paneelarutelul?

Soovitus 5. Suunata ELi direktiivide rakendamist ja teha selle üle järelevalvet

Soovitame ELil tagada energiatõhususe direktiivide rakendamise liikmesriikides, mis praegu on ebaühtlane. Rakendamise edendamiseks tuleks parandada teavitamist, rahastamist ja sanktsioone.

Teave peab olema juurdepääsetav ja sihtrühmaga arvestav (nt noorte poole tuleks pöörduda sotsiaalmeedia kaudu ja eakate poole televisiooni vahendusel) ning avalikus ruumis kergesti nähtav.

EL rahastab üksnes nõudeid täitvaid liikmesriike, lähtudes mõõdetavatest edusammudest. Rahastamine peab olema õiglane ja proportsionaalne, võttes arvesse liikmesriikide erinevat suutlikkust.

Karistusemehhanismid on juba olemas ja komisjon võib anda nõudeid mittetäitva liikmesriigi valitsuse kohtusse.

Läbipaistvuse suurendamiseks tuleks järjestada liikmesriigid vastavalt nende rakendamispuudlustele. Lisaks peaks EL innustama liikmesriikide valitsusi looma teavitamissüsteemi, et kodanikud saaksid anda aru energia raiskamisest ja kohalikud omavalitsused saaksid vastavalt tegutseda.

Põhjendus

See soovitus on oluline, sest direktiivide rakendamise tagamine kõikides riikides mõjutaks kõiki ELi kodanikke ja annaks neile isegi võimaluse otseselt panustada järelevalveprotsessi. Lisaks, kui liikmesriikide seas toimub suurem ühtlustamine, on tulevikus lihtsam otsustada uute meetmete üle. Mis puudutab

teavitamist, siis uute viiside leidmine erinevate elanikkonna rühmade kaasamiseks võiks suurendada nii ELi kui ka liikmesriikide valitsuste vastutust.

Energiasektori ümberkujundamine ja energiatõhususe edendamine vajaliku kiiruse ja intensiivsusega on võimalik üksnes tõhusa rakendamisega liikmesriikide tasandil. Kui energiatõhususe standardeid järgitakse kõikides liikmesriikides, saab rohkem ELi kodanikke nautida mitmesugust energiatõhususest tulenevat kasu.

Töökohad ja haridus – soovitus 6 ja 7

Soovitus 6. Tugevdada kvalifitseeritud tööjõudu ELi energiatõhususe sektoris

Soovitame suurendada koolitustegevust energiatõhususega seotud kutsealadel. Teha võiks järgmist:

1. liikmesriigid võiksid pakkuda roheliste kutseoskuste omandajatele toetusi. Riik peaks motiveerima oskustöölisi elama ja töötama pärast koolituse läbimist teatava aja oma riigis;
2. EL võiks toetada lühiajalisi vahetus- ja rotatsiooniprogramme, nagu Erasmus programmi üliõpilastele ja töötajatele energiatõhususe valdkonnas (oskused ja väljaõpe);
3. seni kuni on lahendatud kvalifitseeritud tööjõu nappus energiatõhususe valdkonnas, tuleks kolmandate riikide oskustöölisele anda viisa töötamiseks viisa andnud liikmesriigis.

Põhjendus

See soovitus on oluline, sest oskustöölise olemasolu kõigil energiatõhususe rakendamise tasanditel on väga oluline selleks, et tagada kõigi muude Euroopa kodanike paneelarutelul välja töötatud soovitude edu. Ilma kvalifitseeritud tööjõuta ei ole liikmesriikidel lootust saavutada energiatõhususe eesmärke. Pakume välja kolm meetet, millest igaüks vastab erinevale töötajate kvalifikatsiooni ja tööturuga seotud vajadusele.

1. meede. See meede on suunatud isikutele, kes soovivad täiendada või omandada oskusi valdkondades, mis on seotud energiatõhususega. Pakkudes koolitustoetusi, saavad liikmesriikide valitsused muuta koolituse kättesaadavamaks kõigile, eelkõige vaesemast keskkonnast pärit inimestele, kellel muidu ei pruugi olla võimalik investeerida oma aega oskuste täiendamisse või ümberõppesse. Soovitame liikmesriikidel võtta arvesse ka ajude äravoolu ohtu (töötajate kolimine välismaale parema

palga nimel). Töotajaid, kes on saanud koolituse läbimiseks toetust, tuleks innustada kasutama oma uusi oskusi riigis, mis investeeris nende koolitamisesse. Kättesaadav rahastamine muudaks koolituskursused atraktiivsemaks, mis võib suurendada energiatõhususe valdkonnas tööd otsivate inimeste arvu. See tähendab rohkem eksperte, kes suudavad kavandada, rakendada ja auditeerida energiatõhususega seotud investeeringuid.

2. meede. Sellega innustatakse liikmesriike jagama oma oskustöölisi lühiajaliste projektide elluviimiseks ja kandma hoolt selle eest, et liikmesriigid, kellel spetsialiste ei ole, saavad samuti välja töötada energiatõhusaid algatusi. See võib kaasa tuua teabe ja oskuste piiriülese vahetamise, mille kaudu edendatakse rohelisi oskusi.

3. meede. Me tunnistame, et kõiki valdkondi, kus on vaja oskustöölisi, ei ole võimalik kiiresti täita kohalike töölistega. Oskustöölise turu loomine Euroopas võtab aega, nii et seni oleks kasulik leida viise, kuidas kutsuda ELi kvalifitseeritud töölisi kolmandatest riikidest.

Kokkuvõttes tuleb lähtuda sellest, et ilma oskustööliseta ei saa inimesed teha muudatusi, et suurendada oma energiatõhusust.

Soovitus 7. Kindlustada tulevik keskkonnahoidlikkuse alase hariduse kaudu

Soovitame pakkuda rohkem keskkonnahoidlikkuse ja energiatõhususe alast haridust. Selleks tuleks teha järgmist:

1. Avõtta kasutusele arvutikasutaja rahvusvahelise oskustunnistuse eeskujul loodud Euroopa energiatõhususe tunnistus, et innustada omandama energiatõhususe alaseid põhiteadmisi;
2. liikmesriigid peaksid tagama, et igal aastal lõpetab teatav arv oskustöölisi energiatõhususe alase kursuse, et suurendada roheliste kutseoskustega tööliste arvu riigis. Seda lähenemisviisi on rakendatud eelmistel aastatel ülikoolides üliõpilaste puhul;
3. EL peaks korraldama üldsuse teadlikkuse suurendamise kampaaniaid, et juhtida tähelepanu roheliste kutseoskustega tööliste väärtusele ja näidata, et tegemist on tuleviku töökohtadega. Need kampaaniad võiksid olla suunatud eeskätt noortele, näitamaks et käsitsi tehtav töö võib olla sama atraktiivne kui kontoritöö.

Põhjendus

Kvaliteetne haridus on iga sisulise muutuse alus. Pakume välja kolm meetet, millest igaüks vastab erinevale haridusega seotud vajadusele: parandada üldisi teadmisi energiatõhususe kohta, meelitada noori osalema kutseõppes, mis on vajalik energiatõhususe algatuste toetamiseks, ning muuta arusaama energiasüsteemi ümberkujundamiseks vajalikest töökohtadest, et muuta need atraktiivsemaks.

Esiteks oleme ühel meelel, et on vaja rohkem üldisi teadmisi energiatõhususe kohta. Teadmiste tase mõjutab energiatõhususega seotud valikute tegemist nii üksikisiku kui ka riigi tasandil. Energiatõhusus võiks olla koolis läbitav õppeaine, nõutav erialakursus või ülikoolikursus. Soovitame siduda mis tahes tasemel läbitava kursuse mõne stiimuliga.

Teiseks on Euroopa ülikoolide kogemused näidanud, et Euroopa eesmärgid innustavad liikmesriike pöörama teatavatele haridusvaldkondadele rohkem tähelepanu. Sellised eesmärgid energiatõhususe alase koolituse valdkonnas tooksid kaasa kutseõppes osalevate inimeste arvu suurenemise. Teisisõnu, seades liikmesriikidele eesmärgid, survestab EL liikmesriike suurendama energiatõhususega seotud valdkondades tegutsevate inimeste arvu. Nii vastutavad valitsused otseselt kvalifitseeritud tööjõu arendamise eest.

Lõpetuseks on see soovitus oluline ka vajaduse tõttu muuta paremuse poole seda, kuidas inimesed tajuvad töötamist käsitsi ja tehnilistes valdkondades. Kampaaniate abil võiks tutvustada erinevaid töövaldkondi – näidata, et füüsiline töö on väga oluline, annab häid tulevikuväljavaateid ja ei ole tingimata vähem huvitav kui töö kontoris.

Taristud – soovitused 8–10

Soovitus 8. Optimeerida ja arendada energiasüsteemi alates tootjast kuni lõppkasutajani, soodustamaks taastuvate energiaallikate kasutamist

Soovitame Euroopa Komisjonil seada esikohale võrgu optimeerimine:

1. parandada energiajulgeolekut ja varustuskindlust, investeerides taastuvatesse energiaallikatesse, korraldades energia salvestamise alaseid teadusuuringuid ja rakendades arukat juhtimist;
2. koostada investeerimiskava, mis sisaldab suuniseid liikmesriikidele võrgu parandamiseks kohalikul ja piiriülesel tasandil;
3. arendada võrku, võttes arvesse tsentraliseerimise ja detsentraliseerimise võimalusi ja eeliseid.

Igal konkreetset juhul tuleks rakendada kõige energiatõhusamat varianti;

4. rakendada mehhanisme, mille abil jälgitakse rahaliste vahendite nõuetekohast kasutamist ja tagatakse ELi eeskirjade täitmine, et lõppkasutajal oleks võimalik saada investeringust täit kasu ja ettevõtjad saaksid täita nõudeid;

Julgustada liikmesriike abistama kodanikke arukate arvestite ja energiatõhusate allikate kasutamisel ning pakkuda tarnijatele ja tarbijatele rahalisi stiimuleid energiatõhusate tavade rakendamiseks; kaaluda võimalust luua kodanikele energia salvestamise ja tootmise raamistik.

Põhjendus

See soovitus on oluline, sest võrgu optimeerimine taastuvate energiaallikate hõlmamiseks toob mitmesugust kasu nii tootjatele kui ka lõppkasutajatele. Võrgusüsteemide optimeerimisega suurendatakse energiatõhusust ja edendatakse taastuvate energiaallikate kasutuselevõttu. Selle lähenemisviisiga tagatakse tõhus energia transport, salvestamine ja kasutamine. Lisaks aidatakse võrgu arendamisega tagada stabiilsed energiahinnad, soodustatakse arukate seadmete kasutamist ja hõlbustatakse sujuvat energiaravust.

Tarbijad ja tarnijad saavad võrgu optimeerimisest ja arendamisest kasu arukate juhtimissüsteemide kaudu. Tarbijad pääsevad ligi väärtuslikule teabele energiatarbimise kohta, tarnijad saavad paremini jälgida nõudlust ja tootmise tõhusust ning salvestussüsteemid võivad täiendada ajakohastamise protsessi.

Võrgu optimeerimisega, millega innustatakse suurendama energiatõhusust ja minimeeritakse energiakadu, üksnes ei vähendata kulusid, vaid edendatakse ka keskkonnakestlikkust. Tarbijate teadlikkuse suurendamine ja integreerimine energiasüsteemi aitab tagada võrdsed võimalused ja vähendab ettevõtete mõju. Ulatuslikuks rakendamiseks ja kodanike kaasamiseks on hädavajalik edendada energiatõhususele suunatud mõttelaadi.

Lisaks on võrkude ajakohastamine kooskõlas ELi eesmärkidega vähendada heidet, võidelda kliimamuutuste vastu ja minna üle vähese CO₂ heitega energiasektorile. Seda lähenemisviisi rakendades toodame Euroopas rohkem energiat, oleme tõhusamad ja sõltume vähem välismaistest energiaallikatest. Samuti toob see uus sektor kaasa uued töövõimalused ja parandab ELi positsiooni ülemaailmse osalejana õiglasemas energiasüsteemis.

Soovitus 9. Aidata teavet ja rahalist toetust andes ELi kodanikel arendada energiatõhususele keskenduvaid energiakogukondi

Soovitame

1. edendada teavitamist energiatõhususest ja parandada olemasolevate energiakogukondade nähtavust. Konkreetsemalt võiks muuta energiakogukondi käsitleva teabe kõigile ELi kodanikele arusaadavaks ja kättesaadavaks või jagada ELis energiakogukondadega seotud häid tavasid;
2. väärtustada majanduslikult energiasäästu, mis on saavutatud tõhusate energiakogukondade arendamisega. Täpsemalt võiks töötada välja mehhanismid, mis praegu puuduvad, või luua energiatõhususe sertifikaatide süsteem;
3. aidata kohalikel omavalitsustel toetada rahaliselt kogukondade energiatõhusaid algatusi. Konkreetsemalt võiksid omavalitsused kasutada otse ELilt saadavaid vahendeid (nt FEDERi fond);
4. kui energiakogukonnad toimima hakkavad, oleks esmatähtis muuta nende kogukondade peamiseks põhimõtteks energiatõhusus. Konkreetsemalt saaks isoleerida hooneid, võtta kasutusele uusi tehnoloogialahendusi ning arendada keskkütte- ja -jahutussüsteeme.

Põhjendus

See soovitus on oluline, sest energiakogukond põhineb kodanike ja kohalikel algatustel. Paraku võib täpse teabe puudumine energiakogukondade toimimise ja rahastamise kohta heidutada kodanikke loomast selliseid kogukondi. Lisaks ei ole olemasolevad energiakogukonnad tegelikult tõhusad ning ELi liikmesriikide geograafilised ja finantstingimused on teinekord väga erinevad. Seepärast tuleb teha asjakohane teave kättesaadavaks kõigile ning tõhustada liikmesriikide vahelist koostööd, et lõpuks välja arendada energiatõhusad kogukonnad.

Üks tõhusa energiakogukonna põhimõtteid on vältida energia raiskamist. Praegu takistab seda see, et energiakogukonna süsteemid ei hõlma energia tarnijaid. Tuleb tagada, et erasektori osalejaid innustataks ühinema energiakogukondadega. Näiteks võiks Euroopa Komisjon julgustada liikmesriike andma eraettevõtjatele, kes teevad energiakogukondadega koostööd, energiatõhususe sertifikaadi. Samuti tuleb keskenduda positiivsele majanduslikule mõjule, mis kaasneb energia tarbimata jätmisega. Lisaks oleme seda meelt, et kogukondade toodetud energia ülejäägile tuleb määrata õiglane hind.

Leiame, et kohalikud omavalitsused sobivad kõige paremini investeerima osa saadavatest ELi

vahenditest energiakogukondade toetamiseks, kuna kodanikud usaldavad kohalikku omavalitsust rohkem kui riigi valitsust. Kohalikud omavalitsused peaksid siiski meeles pidama, et energiakogukonnad peavad jääma rahaliselt kättesaadavaks kõigile, ning jagama kodanikele rahalisi vahendeid nende sissetuleku alusel. Kohalike omavalitsuste hallatavad rahalised vahendid võivad aidata kodanikel pääseda enda või kogukonna sääste kulutamata ligi eksperditeadmiste, et parandada oma kogukonna energiatõhusust. Lisaks tuleks anda energiakogukondades kodanikele nendele ELi rahalistele vahenditele otsene juurdepääs ja õigus neid vahendeid hallata.

Kui need kolm tingimust on täidetud, tuleks tagada, et energiakogukonnad seavad oma arengu keskmesse energiatõhususe esikohale seadmise põhimõtte, isoleerides hooned ning arendades kütte- ja jahutussüsteeme, mis aitavad vähendada energia raiskamist.

Soovitus 10. Arendada energiatõhusaid kogukondi, et edendada vastutustundlikku tarbimist ja suurendada kohalikku energiatootmist

Soovitame soodustada energiakogukondade arengut kõikides liikmesriikides.

Euroopa Liit ja liikmesriigid peaksid tegema koostööd, et jagada energiakogukondade toetamiseks rahalisi vahendeid ja eksperditeadmisi. Selle eestvedajad võiksid olla kohalikud omavalitsused.

Energiakogukondade motiveerimisel on väga tähtsad 2030. aasta Euroopa energiatõhususe direktiivis seatud selged eesmärgid. Energiatootmise kohustuslik seire energiakogukondades võib anda väärtuslikke andmeid edusammude jälgimiseks ning parandamist vajavate valdkondade, uute õigusaktide ja poliitiliste eesmärkide kindlakstegemiseks. Tähtis on mitmekesistada igas liikmesriigis energiaallikaid vastavalt konkreetse riigi ainulaadsetele omadustele ja ressurssidele. Soovitame vähendada tarbimist, kasutades arukat tehnoloogiat (nt LED-valgustid, tõhusad küttesüsteemid).

Samuti peaks EL

- tegema süsteemseid muudatusi, mis võimaldavad inimestel kohaldada energiatõhususe esikohale seadmise põhimõtet;
- propageerima kohalikku ja taastuenergiat;
- soodustama teadlikkuse suurendamist, inimeste harimist varasest east alates ja kodanike kaasamist.

Põhjendus

See soovitus on oluline, et kaitsta keskkonda ja säilitada planeet nii meie endi kui ka tulevaste

põlvkondade jaoks. Tuginemine kohalikele energiakogukondadele suurendab energiajulgeolekut ja energiasõltumatust Euroopas, edendades teistsugust tootmis- ja tarbimisparadigmat.

Seda soovitus järgides saab tagada, et igaühel Euroopas on vahendid, et võidelda energiakogukondade abiga energiaostuvõimetuse vastu. See soovitus ei ole üksnes energiatõhususe lahendus, vaid ka viis, kuidas kõigi kodanike sotsiaalse osalemise ja demokraatia suurendamisega edendada elu kohalikes kogukondades.

Hooned – soovitus 11

Soovitus 11. Suurendada hoonete energiatõhusaks renoveerimist

Soovitame ELil toetada liikmesriike, et tagada märksa suurema arvu hoonete energiatõhusaks renoveerimine. Keskenduda tuleks eluhoonetele.

Liikmesriike tuleks toetada, et hõlbustada nende eluhoonete renoveerimist, kus elavad väikese sissetulekuga inimesed. Häid ülekantavaid lahendusi (näidisprojekte) võiksid aidata leida riigi tasandil korraldatavad konkursid. Tuleks paluda, et ELi liikmesriigid teeksid selliste hoonete omanikele, kus enamiku üürnike sissetulek jääb allapoole teatavat taset, maksusoodustust. See oleks hea stiimul hoonete renoveerimiseks. Tuleb tagada, et see on nii üürnike kui ka üürileandjate huvides. Eelkõige tuleb ära hoida üürnike väljatõstmise eesmärgiga küsida kõrgemat üüri. Igal ELi kodanikul (nii üürnikul kui ka omanikul) peaks olema võimalus saada tasuta nõu energiaolukorra kohta oma kodus (ühtne asutus). Soovitus hõlmab ka võimalusi pakkuda energiaolukorra parandamiseks toetust.

Põhjendus

See soovitus on oluline, sest

- ELi direktiiv üldkasutatavate hoonete jaoks (energiatõhususe direktiiv), mitteeluhoonete jaoks (hiljuti vastu võetud hoonete energiatõhususe direktiiv) ja igat liiki uute hoonete jaoks (hoonete energiatõhususe direktiiv) on juba olemas, seega tuleb keskenduda eluhoonetele;
- ELi direktiivid saavad olla tõhusad vaid siis, kui toimub ka riigi ja kohalikul tasandil rakendamine, millega jõutakse üksikute koduomanikeni;
- paljudes ELi liikmesriikides elavad väikese sissetulekuga inimesed sageli hoonetes, mille energiaklass on väga madal, ehituslik seisund vilets ja energiakulud suured.

Transport – soovitus 12

Soovitus 12. Suurendada ühistranspordi atraktiivsust reisijate jaoks

Soovitame Euroopa Komisjonil korraldada korrapäraselt uuringu, et suurendada kõigis liikmesriikides linna- ja linnalähiliinidel rakendatavate reisijateveo süsteemide energiatõhusust.

Uuringu raames tuleks teha põhjalik inventuur ning hinnata ühistranspordisüsteemide elektrifitseerimist ja atraktiivsust. Selline lähenemisviis võimaldab kindlaks teha lüngad ja puudused olemasolevates süsteemides ning esile tuua eeskujulikud tavad, mida liikmesriigid võiksid rakendada.

Uuringu tulemuste põhjal võiks Euroopa Komisjon ette näha mitmesugused toetused liikmesriikidele, et nad saaksid vajaduse korral investeerida oma transpordisüsteemide elektrifitseerimisse ja atraktiivsuse suurendamisse. Uuringut saab kasutada praegust olukorda kajastava võrdlusalusena ja see aitab Euroopa Komisjonil seada eesmärged kogu Euroopa jaoks. Korrapärane seire hõlbustab süsteemide toimimise pidevat parandamist ja energiatõhususe suurendamist.

Põhjendus

Selle soovitus eesmärk on parandada elukvaliteeti, optimeerides igapäevaelus olulist ühistransporti, mis on energiatõhusam kui isiklikud sõidua autod. Selle uuringuga seoses on oodata praktilisi tulemusi, mis hõlbustavad energiatõhususe põhimõtete rakendamist. Kuigi ühistransport on tõhusam kui sõidua autod, viitab ühistranspordi alakasutamine takistustele, mis tuleb kõrvaldada. Euroopa Komisjon peab uurima selle alakasutamise põhjuseid.

Muutes ühistranspordi tõhusamaks, mugavamaks ja kättesaadavamaks ning ajendades niiviisi rohkem inimesi eelistama ühistransporti isiklikele sõidukitele, saab parandada transpordiühenduste kvaliteeti ning vähendada majanduslikku ja CO₂ heite mõju. Peale selle – võttes arvesse rahvastiku suurt koondumist linnapiirkondadesse – võib uuring anda tuleviku jaoks kohandatud kombineeritud transpordilahendusi, mis parandavad energiatõhusust, mida on hädasti vaja kliimamuutusi silmas pidades. Selle lähenemisviisi lisaväärtus seisneb selles, et võetakse arvesse nii isiklike kui ka ühissõidukite kasutamist, samuti eri liiki transpordi edasist arengut. See annab ülevaate konkreetsetest juhtumitest eri liikmesriikides.

Soovitus 13. Muuta transport kõikjal Euroopas võimalikult energiatõhusaks: kaubad maanteedelt minema, inimesed lennukitest välja ja raudtee esimeseks valikuks

Soovitame motiveerida ettevõtjaid ja kodanikke kasutama oma energiatõhususe suurendamiseks ronge. Selleks soovitame

1. elektrifitseerida rongiliinid, et vähendada CO₂ heidet;
2. ajakohastada raudteetaristut;
3. digiteerida reisi planeerimine ja piletite ostmine, et optimeerida kliendikogemust;
4. standardida raudteed liikmesriikide vaheliselt ja integreerida need kohalikesse transpordisüsteemidesse;
5. kohandada sõidugraafikuid, et lühendada teekonna läbimiseks kuluvat aega;
6. edendada rongiga reisimist, et see suudaks pakkuda konkurentsi lühilendudele ja bussivedudele:
 - lühem sõiduaeg tänu kiirraudteeliinidele,
 - paremad võimalused, nt restoranvagonid, WiFi, magamisvagonid,
 - suuremõõtmelise pagasi ja jalgrataste lubamine kõikidesse rongidesse;
7. täita rongid, rakendades taskukohast hinnakujundust:
 - sooduspiletid peredele, üliõpilastele, eakatele, puudega inimestele, väikese sissetulekuga rühmadele,
 - taskukohased kaubaveohinnad;
8. taastada suletud ja unarusse jäetud rongiliinid;
9. luua ühendus ELi äärealadega;
10. kõigi nende soovitude rakendamise hõlbustamiseks suurendada investeeringuid ja toetusi:
 - innustada tegema lühiajalisi erainvesteeringuid, tagades samal ajal raudtee jäämise riigi omandisse ja kontrolli alla,
 - maksustada fossiilkütused, sealhulgas lennukikütus.

Põhjendus

See soovitus on oluline, sest rongiga reisimine ja kaubavedu on tähtsad valdkonnad, kus on võimalik kiiresti suurendada energiatõhusust. Meie ökoloogia, majanduse ja tehnoloogia tulevik nõuab meilt tegutsemist. Seepärast soovitame muuta reisijate- ja kaubaveo raudteel atraktiivsemaks ja tõhusamaks. Selleks tuleb tegutseda Euroopa tasandil.

4.1.1 Soovituste hindamine

Paneelarutelu viimasel päeval paluti osalevatel kodanikel anda oma hinnang 21 soovitusel. Siinkohal on esitatud selle hindamise tulemused, kusjuures soovitused on liigitatud vastavalt toetuse tasemele.

JÄRJENUMBER	Soovituse nr	Soovituse pealkiri	Toetuse tase (keskmine vahemikus 1–6)	Heakskiitmise määr (häälte osakaal)
1	8	Optimeerida ja arendada energiavõrku alates tootjast kuni lõppkasutajani, soodustamaks taastuvate energiaallikate kasutamist	5,25	96%
2	3	Suurendada energiasõltumatust ja -tõhusust, et saada ülemaailmseks eeskujuks	5,18	92%
3	9	Aidata teavet ja rahalist toetust andes ELi kodanikel arendada energiatõhususele keskenduvaid energiakogukondi	4,96	91%
4	11	Suurendada hoonete energiatõhusaks renoveerimist	4,89	90%
5	4	Suurendada igaühe suutlikkust tegutseda, et saavutada energiatõhususe eesmärgid	4,87	87%
6	12	Suurendada ühistranspordi atraktiivsust reisijate jaoks	4,83	91%
7	2	Rahastada õiglaselt kodude energiatõhusaks renoveerimist	4,73	87%
8	1	Suurendada tarbijate teadlikkust, et nad hakkaksid tegema energiatõhusaid valikuid	4,71	84%
9	10	Arendada energiatõhusaid kogukondi, et edendada vastutustundlikku tarbimist ja suurendada kohalikku energiatootmist	4,64	84%
10	13	Muuta transport kõikjal Euroopas võimalikult energiatõhusaks: kaubad maanteedelt minema, inimesed lennukitest välja ja raudtee esimeseks valikuks	4,55	84%
11	6	Tugevdada kvalifitseeritud tööjõudu ELi energiatõhususe sektoris	4,49	82%
12	7	Kindlustada tulevik keskkonnahoidlikkuse alase hariduse kaudu	4,48	82%
13	20	Suunata ELi direktiivide rakendamist ja teha selle üle järelevalvet	4,19	72%

4.1.2 Aruteluvoorude ülevaade

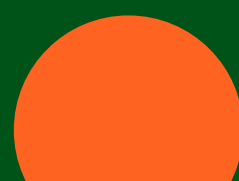
Ajakava ja iga aruteluvooru kokkuvõte on leitav [siin](#).

4.1.3 Töövõtjate konsortsium

Töövõtjad tegid koostööd, et toetada Euroopa Komisjoni selle Euroopa kodanike paneelarutelu väljatöötamisel ja rakendamisel.

- Harris Interactive: kodanike kaasamine.
- VO Europe: teabevahetus, kolme aruteluvooru abistamine ja kõik organisatsioonilised aspektid.
- Teabevahetuse eest vastutav rühm – Been There Done That, WaterBear ja Scope: teabevahetusstrateegia, sh sotsiaalmeedias mitmekülgse sisu loomine, tõlkimine ja jagamine ning dokumentaalfilmi tegemine.
- Arutelu kavandamise ja hõlbustamisega tegelenud rühm – ifok ja Missions Publiques: arutelu kavandamise ja hõlbustamisega tegelenud rühma liikmed koondasid oma teadmised, et aidata töötada välja üldise osalusprotsessi kontseptsioon ja metoodika iga aruteluvooru jaoks, ning tegelesid modereerimise ja töö hõlbustamisega.

VÕTKE ELiga ÜHENDUST

Isiklikult

Kõikjal Euroopa Liidus on sadu Europe Directi keskusi. Teile lähima keskuse aadressi leiate veebist (european-union.europa.eu/contact-eu/meet-us_et).

Telefoni teel või kirjutades

Europe Direct on teenistus, mis vastab Teie küsimustele Euroopa Liidu kohta. Teenistusega saate ühendust võtta:

- helistades tasuta numbril 00 800 6 7 8 9 10 11 (mõni operaator võib nende kõnede eest tasu võtta),
- helistades järgmisel tavanumbril: +32 22999696 või
- järgmise vormi kaudu: european-union.europa.eu/contact-eu/write-us_et.

ELi KÄSITLEVA TEABE LEIDMINE

Veebis

Euroopa Liitu käsitlev teave on kõigis ELi ametlikes keeltes kättesaadav Euroopa veebisaidil (european-union.europa.eu).

ELi väljaanded

Tasuta ja tasulisi ELi väljaandeid saab vaadata või tellida aadressil op.europa.eu/et/publications. Suuremas koguses tasuta väljaannete saamiseks võtke ühendust teenistusega Europe Direct või oma kohaliku dokumendikeskusega (european-union.europa.eu/contact-eu/meet-us_et).

ELi õigus ja seonduvad dokumendid

ELi käsitleva õigusteabe, sealhulgas alates 1951. aastast kõigi ELi õigusaktide konsulteerimiseks kõigis ametlikes keeleversioonides vt EUR-Lex'i (eur-lex.europa.eu).

ELi avatud andmed

Portaal data.europa.eu võimaldab juurdepääsu ELi institutsioonide, organite ja asutuste avatud andmete kogumitele. Neid võib tasuta alla laadida ning kasutada ärilisel ja mitteärilisel eesmärgil. Portaal pakub juurdepääsu ka suurele hulgale Euroopa riikide andmekogumitele.

Euroopa Liidu
Väljaannete Talitus